

YENİYETMƏ YAŞI DÖVRÜNDƏ ŞƏXSİYYƏTLƏRARASI MÜNASİBƏTLƏR

Açar sözlər: *yeniyetmə, problem, ünsiyyət, fəaliyyət, inkişaf*

Key words: *teenager, problem, communication, activity, development*

Ключевые слова: *подросток, проблема, общение, деятельность, развитие*

İnsan doğulduğu andan etibarən münasibətlər sisteminə daxil olur. Aydın məsələdir ki, yeni doğulmuş uşağın inkişafının bütün mərhələləri fərqli istiqamətlərdə gedir. Belə ki, müxtəlif alimlər ontogenetik inkişafın hər bir mərhələsində, hər bir yaş dövründə müxtəlif aparıcı fəaliyyət növlərinin təsnifatını vermişdir. Hər bir fəaliyyət münasibətlər daxilində mövcuddur. Yəni münasibətlər fəaliyyətin gedişini, inkişafını, nəticəsini istiqamətləndirir. Ünsiyyət də? fəaliyyət də münasibətləri şərtləndirərək psixi inkişafa zəmin yaradır. Psixi inkişafın qanunauyğun şəkildə getməsi üçün inkişafın hər bir mərhələsində zəruri olan, tələbat, çevrilən münasibətlər təmin olunmalıdır.

Yeniyetmə yaşı dövründə fəaliyyətin məhz ətrafdakılarla qarşılıqlı münasibətlərin mənimsənilməsinə yönələn tərəfi daha ön plana çəkilir. Yeniyetmənin şəxsiyyətlərarası münasibətlərə daxil olmasını və buna olan tələbatını və cəhdini müxtəlif tərəflərdən izah edə bilərik. Belə ki, bu yaş dövründə yeniyetmənin aparıcı fəaliyyəti onların həmyaşıdları ilə ünsiyyət fəaliyyəti hesab olunur. Lakin bəzi tədqiqatçılar isə yeniyetməlik dövründə ictimai faydalı əməyi aparıcı fəaliyyət hesab edirlər. Buna baxmayaraq isə hər bir halda yeniyetmələrin həyatında qarşılıqlı münasibətlərin mənimsənilməsi daha üstün mövqə tutacaqdır.

İnsanda özü haqqında təsəvvürlərin formalaşması, onun özünüdərk etməsi, özünün hərəkət və əməllərini başa düşməsi, özünü və həyatda öz yerini qiymətləndirməsi - bunların hamısı onun başqa adamlara münasibətilə bilavasitə bağlıdır (1,s.250). Bütün bu sadalanan cəhətlər isə məhz yeniyetməlik dövründə daha aydın dərk edilməyə başlanır. Yeniyetmə yaş dövrünün spesifik cəhətlərini təhlil edərək görürük ki, inkişafın bu mərhələsi uşaqlıq dövrü ilə gənclik dövrü arasında keçid dövr olmaqla yanaşı, eyni zamanda hər iki dövrün xüsusiyyətlərini də özündə əks etdirir. Yeniyetmələrdə gedən fiziki və psixi inkişaf onların davranışlarına, münasibətlərinə, özünəinamına, ümumiyyətlə həyatına bir başa təsir göstərir. Yeniyetmə özünü tam şəkildə dərk etdikcə onda mənlilik şüuru formalaşmağa başlayır. Mənlilik şüurunun formalaşmasında da münasibətlərin rolu danılmazdır. İnsanın başqa adamlara və başqa adamların ona münasibətləri mənlilik şüurunun əsasını təşkil edir (1, s.250).

Yeniyetmələrin həmyaşıdları ilə sosial mövqeyini başlıca olaraq onun şəxsi keyfiyyətləri təyin edir. Şəxsi keyfiyyətlər dedikdə, burada iradi keyfiyyətlər və kommunikativ keyfiyyətlər nəzərdə tutulur. Yeniyetmələr iradi keyfiyyətlərini daha ön planda tuturlar. Onlar cürətlilik, qətiyyətlilik, mətanətlilik, dözümlülük kimi keyfiyyətləri iradi keyfiyyətlər kimi öz xarakter əlamətlərinə çevirmək istəyirlər. Yeniyetmələrin kommunikativ keyfiyyətlərinə gəldikdə isə bura düzlük, həqiqətsevərlik, sözünün üstündə durmaq, köməyə gəlməyə hazır olmaq, etibarlılıq və s.kimi keyfiyyətləri aid edə bilərik. Sadalanan bu keyfiyyətlərin hər biri təbii ki, hər bir yeniyetmədə olmaya bilər. Yeniyetmə qruplarında olan liderlər əsasən bu sadalanan keyfiyyətləri özündə birləşdirir.

Yeniyetmə qruplarında münasibətlərin tənzimlənməsində kollektivçilik hissənin olması da xüsusi rol oynayır. Bu keyfiyyətə malik olan yeniyetmə kollektivin formalaşması, kollektivdə münasibətlərin tənzimlənməsi, rol gözləmələri və s. kimi tələblərə cavab vermək üçün həmyaşıdları ilə ünsiyyət quracaq. Bu ünsiyyət zəminində onların dünəngörüşü formalaşır, təcrübə mübadiləsi baş verir, dostluq, yoldaşlıq əlaqələri yaranır və bu da öz növbəsində yeniyetmə şəxsiyyətinin formalaşmasına bir başa təsir göstərir. Lakin bəzi yeniyetmələrdə kollektivçilik hissi tam şəkildə inkişaf etmir. Bu xüsusiyyət əsasən “çətin” yeniyetmələrdə formalaşır. Bunun da səbəbi əsasən “çətin” yeniyetmələrin kollektiv tərəfindən qəbul olunmaması, onların həmyaşıdlarının sıralarından təcrid olunması ilə şərtlənir. Belə yeniyetmələr özlərini daha çox sosial kompaniyalarda daha rahat ifadə edirlər.

Ümumiyyətlə, qeyd edə bilərik ki, yeniyetmələrin davranışının aparıcı motivlərindən biri onların öz həmyaşıdları arasında müəyyən mövqə tutmağa cəhd göstərməsi və bu istiqamətdə daha fəal iştirakıdır.

Onlar əsasən yaşlıları arasında daha rahat, bəzən intizamsız davranışlar sərgiləyərək sanki öz mövqeyini qoyur və buna müvafiq davranışlar göstərir. Yeniyetmənin üzvü olduğu qrupun xarakterindən asılı olaraq onun qrup üzvləri arasında mövqeyi müəyyən olunur. Qrup üzvlərinin yeniyetməyə verdiyi qiymət, onların ona göstərdiyi münasibət, etimad yeniyetmə üçün çox əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, hər bir şəxsin özünə verdiyi qiymət onun ətrafının, aid olduğu, üzv olduğu qrupun ona münasibətindən bir başa asılı olur. Qrupdaxili münasibətlərin məzmunundan asılı olaraq mütəmadi olaraq həmin qrup üzvləri ilə ünsiyyətdə olan, qrupun maraqları ilə yaşayan yeniyetmənin bir şəxsiyyət kimi inkişafına bilavasitə qrupun maraqları da təsir edəcəkdir.

Yeniyetmələrin şəxsiyyətlərarası qarşılıqlı münasibətlərinə ailədə aldıkları tərbiyə də təsirsiz ötürmədir, hətta bəzən daha prioritet rol oynayır. Ailə hər bir insanın doğulub böyüməyə başladığı kiçik bir dövlətdir. İrsi faktorlarla yanaşı, fərdin bir şəxsiyyət kimi formalaşmasının da ilk addımları məhz ailədə qoyulur. Ailə üzvlərinin, valideynlərin həyata baxışı, dünyagörüşü, əxlaqı, əqidəsi, mədəniyyəti, digər insanlara münasibəti bir sözlə, onların həyat tərzini həmin ailədə böyüməkdə olan uşağı bir şəxsiyyət kimi formalaşdıracaqdır. Belə ki, uşağın ətraf aləmə, digər insanlara olan münasibətinin əsası ailədə qoyulur.

Uşağın münasibətlər sisteminin formalaşmasına onun ailədə tutduğu mövqe, onun bacı və qardaşları ilə, valideynləri və digər ailə fərdləri ilə münasibəti təsir edəcəkdir. Belə ki, ailədə yeniyetmənin şəxsiyyətinə hörmət edilmirsə, onun fikri nəzərə alınmırsa, daim şiddətə məruz qalırsa bu onun yaşlıları, müəllimləri və digərləri ilə münasibətinə də təsir edəcəkdir. Belə ki, onlarla münasibətdə olarkən yeniyetmə ailədəki görüşləri üzərindən çıxış edəcəkdir.

Yeniyetmə yaşı dövründə daha çox onların qruplaşmağa meyli artır. Onların həyat və fəaliyyətinin əsas tərəfini məhz qrup ünsiyyəti təşkil edir. Kiçik məktəblilərdən fərqli olaraq yeniyetmə qruplarında, ümumiyyətlə, yeniyetmələrin şəxsiyyətlərarası münasibətlərində onların şəxsi keyfiyyətləri əsas götürülür. Təbii olaraq yeniyetmə zamanla ona xas olan fərdi keyfiyyətlərini göstərməyə başlayır. Əgər onun spesifik xüsusiyyətləri, şəxsi keyfiyyətləri qrup üzvləri tərəfindən müsbət qarşılanarsa həmin qrup yeniyetmə üçün əlverişli olacaqdır. Belə olan halda yeniyetmə qrup daxilində, həmyaşıdları arasında rahat olaraq özünü reallaşdırır, bununla yanaşı özünü formalaşdırır, özünüdərk etməsi yüksəlir, özünüdərk etməsi tələbatı ödənilmiş olur. Yeniyetmələrin öz şəxsiyyətinə marağı özünüdərk etmənin səviyyəsinə uyğun gəlir (2,s.306).

Yeniyetmələr öz həmyaşıdları ilə əməkdaşlıq edərkən bu əməkdaşlığın nə məqsədlə qurulduğuna o qədər də önəm vermirlər. Onlar üçün sadəcə olaraq əməkdaşlığın özü daha vacibdir. Aparıcı fəaliyyət-ictimai faydalı fəaliyyətdir (3, s.90). Birgə fəaliyyət zamanı yeniyetmələr öz davranışlarını qrup daxilində yoldaşları tərəfindən təsis edilən normalara əsasən tənzimləyir. Bu normalar qrup normaları adlanır. Belə olan halda təbii haldır ki, qrup normaları adı altında olan bütün davranış və rəftar tərzini həmin qrupun üzvü olan yeniyetmənin şəxsi keyfiyyətlərinə təsir edəcəkdir. Məlum məsələdir ki, bu kimi münasibətlər birgə fəaliyyətin məqsədi hamı tərəfindən qəbul olunanda daha rahat tənzimlənilir. Belə ki, yeniyetmələrin birgə fəaliyyəti zamanı onlar arasında əməkdaşlıq hissi yaranmırsa, bu öz yerini rəqabət hissəsinə verəcəkdir. Yəni birgə fəaliyyətin məqsədi hamı tərəfindən aydın dərk edilməli, bu istiqamətdə motivasiya verilməli və bununla da qrup daxilində şəxsiyyətlərarası münasibətlərin düzgün tənzimlənməsinə şərait yarada bilərik. Əks halda, əgər qrupda rəqabət hissini aşılayırıqsa bu zaman kollektiv münasibətlərin yaranması şübhə altında qalacaqdır.

Dərsdə qrup şəklində iş zamanı yeniyetmələr arasında məzmunla görə əməkdaşlıq yarada bilərik. Məzmunla görə əməkdaşlıq yeniyetmələrin birgə fəaliyyətinin təşkil formalarından biridir. Lakin sinifdə birgə fəaliyyəti təşkil edərkən bəzi yeniyetmələr adətən bu fəaliyyətdən kənar qalırlar. Bu hal əsasən “çətin” yeniyetmələr arasında baş verir.

Yeniyetmə yaşı dövrünə xas olan daha bir xüsusiyyət də onların referent qruplara meyli etməkdir. Bu yeniyetmələrə tərbiyəvi təsir etmək üçün təsirli vasitədir. “Çətin” yeniyetmələrə də məhz referent qruplar vasitəsilə tərbiyəvi təsir etmək mümkündür. Bəzən sinif kollektivi arasında münaqişələr baş verir. Əgər bu münaqişələr kiçik yaşlı məktəblilər arasında baş verərsə bu zaman sinif müəllimi öz avtoritetindən istifadə edərək bu münaqişəni həll etməyə çalışacaqdır. Lakin yeniyetmələr arasında baş verən münaqişələr və onların həlli isə belə olmur. Yeniyetmələr arasında münaqişələr dəyərlər haqqında təsəvvürlərin və mənəvi dəyərlərin müxtəlifliyindən meydana gəlir. Bu tərz konfliktlərin həlli zamanı kollektivin fikri və mövqeyi çox vacib rol oynayır. Bu da ondan irəli gəlir ki, hər bir yeniyetmə əsasən öz həmyaşıdlarından ibarət olan kollektivin rəyini daha ön planda tutur.

Yeniyetmə qruplarında əsasən diqqət qrup üzvləri arasında yaranmış şəxsi qarşılıqlı münasibətlərə istiqamətlənir. Onların həmyaşıdları ilə ümumi maraqları yaranır, bu maraqlar üzərində qurulub formalaşan

münasibət tərzı və şəxsi münasibətlərin də möhkəmlənməsi ilə dostluq, yoldaşlığa gətirib çıxaran xüsusiyyətlər inkişaf edir. Qrup üzvləri arasında seçmələr aparılır ki, bu da hər bir yeniyetmənin öz xarakterinə və ümumiyyətlə fərdi tipik xüsusiyyətlərinə uyğun həmyaşdı ilə daha sıx görüşməsi, onunla daha çox zaman keçirməsi, onu özünə daha yaxın hiss etməsi ilə nəticələnir. Təbii ki, yeniyetmə qruplarında daha öndə olan, yəni daha cəsarətli, iradəli, cəsür, xeyirxah, mərd və s. bu kimi keyfiyyətlərə malik olan yeniyetmələr digər yaşlıları tərəfindən daha yüksək qiymətləndirilir və onlar daha çox seçilənlərdən olurlar. Belə keyfiyyətlərə malik yeniyetmələr əsasən qrup liderləri olduğundan digər yaşlıları da onun fonunda həm də, daha da diqqət obyektində olacaqlarını düşünərək məhz onlarla yoldaşlıq, dostluq etməyə can atırlar. Təbii ki, qrup liderləri də özünə daha yaxın bildiyi yeniyetmələrlə daha dərin münasibətlər qurur və bunu hətta illərlə davam etdirirlər. Belə olan halda müsbət şəxsi keyfiyyətlər bir-birinə otürülmüş olurlar. Onlar sanki, davranışları, rəftarı, həyat tərzı, maraqları və əqidəsi ilə bir-birilərini tərbiyə edirlər. Lakin, əksinə mənfi xüsusiyyət və vərdişlərə sahib olan yeniyetmələrin yoldaşlıq və dostluğu da bir-birinə mənfi təsir edərək onları daha da irəli apararaq deviant davranışlara, düzgün olmayan həyat tərzinə alışdırırlar.

Yeniyetmələr öz qruplarında çox yüksək emosional bağlara sahib olurlar. Bu onların qrup üzvləri arasında daha rahat olmalarını təmin edir. Lakin bəzən bu emosional bağın qırılması onlara çox böyük təsir edir, təhsilinə yansıyır və hətta nevroza gətirib çıxarır. Təbii intellekt hisslərlə funksional şəkildə bağlıdır (4,s.71).

Yeniyetməlik dövründə əsasən böyüklərlə, daha dəqiq desək, valideynlər və müəllimlərlə problemlər yaşanır. Bu problem əsasən onların müstəqilliyə can atması və böyüklərin də bu müstəqilliyi yetərincə dəstəkləməmələrindən irəli gəlir. Bu dövrdə valideynlər və müəllimlər xüsusilə həssas və diqqətli olmalıdırlar ki, münasibətlər kəskinləşib irəli getməsin. Yeniyetmələrin müstəqilliyə can atmaları bu yaş dövrünün onlara verdiyi tələbatdan irəli gəlir. Bunun da norma daxilində təbii hal olmasını nəzərə alıb hər bir valideyn övladına daha diqqətli yanaşmalıdır.

Ədəbiyyat:

1. Ə.S.Bayramov, Ə.Ə.Əlizadə Psixologiya. Bakı, "Çinar-çap", 2002, 620 s.
2. Əmrəhli L.Ş. Rzayeva N.T. Uşaq psixologiyası. Bakı, "Nurlan", 2015, 344 s.
3. Mirələm Vəliyev. Azər Mustafayev. İnkişaf və yaş psixologiyası, Bakı, "Elm", 2013, 297 s.
4. A.O.Mehrabov, E.Bəylərov. Şagird intellektinin inkişafı, Bakı, "Adiloğlu", 2006, 192 s.
5. Ə.S.Bayramov, Ə.Ə.Əlizadə. Sosial psixologiya. Bakı, "Qapp-Poliqraf", 2003, 356 s.
6. Muxtar Həməzəyev. Yaş və pedaqoji psixologiyanın əsasları. Bakı, "Adiloğlu", 2003, 282 s.

Interpersonal relationships in teenagers

Summary

There are several factors that influence the interpersonal relationships of teenagers. It should be noted that the impact of certain factors on the Interpersonal relationships of teenagers is not always unambiguous. Various teenage groups can both positively and negatively affect them. The article analyzes the influence of interpersonal relationships on a teenagers, the causes of disagreements between them and indicates the ways to positively revolve this problem.

Межличностные отношения в подростковом возрасте

Резюме

На формирование межличностных отношений подростков влияет несколько факторов. Следует отметить, что воздействие определенных факторов на межличностные отношения подростков не всегда однозначны. Различные подростковые группы могут и положительно и отрицательно на них влиять.

В статье анализируется влияние межличностных отношений на подростка, причины разногласий между ними и указываются пути позитивного разрешения этой проблемы.

Rəyçi: b.m.A.Xəlilova